

אוניברסיטת תל אביב
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
החוג ללימודי מזרח-אסיה

סמינריון: "מגדר ומהפכה בהודו"

ההיג'רה בחברה ההודית: מימד לימינאלי בחברה השואפת לקטגוריות מוצקות

מרצה: ד"ר רוני פרצ'ק

16.09.2013

איתמר רמות

קהילת ההיגרות בהודו משקפת קריאת תיגר על קטגוריות אשר בעבור רבים נתפשות כברורות ומוצקות. קטגוריות של מין ומגדר, אשר במערב החלו רק בעשורים האחרונים להישמע קולות הקוראים תיגר על מוצקותן, אינן מהוות מגבלה של ממש עבור ההיגרות. בנוסף, אבחנות של דת ושל מעמד חברתי בהודו, המתפרשות בעיניים מערביות ככאלו השואפות להיות מוצקות ומובחנות, גם כן מאותגרות על-ידי קהילה זו, אשר חברותיה עשויות להיות מקוטלגות בתוך מגוון של קטגוריות שונות, ואף למצוא את עצמן בין קטגוריות, בעמדה לימינאלית, אשר סממניה מעורפלים ושואבים קצת מכל אחת מן הקטגוריות השונות.

בעבודה זו אשאף לאפיין את קהילת ההיגרות ולזהות את הנסיבות אשר הובילו לצמיחתה, מתוך בחינה של מאפייניה השונים וניסיון לאתר מאפיינים המשותפים לכלל חברות הקהילה ומבחינים אותה מקהילות אחרות בהודו. אטען כי את קהילת ההיגרות לא ניתן לאפיין באמצעות הקטגוריות הנפוצות של מין, מגדר, דת ומעמד וכי הבנייתה של הקהילה נובעת מתוך המגוון הרחב השורר בתוכה.

מתוך הקושי לאפיין את חברות הקהילה בקטגוריות ברורות, אבקש להציג תזה, המציעה כי הקהילה צמחה עקב דחיקתם אל שולי החברה של פרטים בעלי פגם מולד, או בעלי נטייה מינית או מגדרית הנתפשת כחריגה. פרטים אלו, אשר נתפסו כאנומליה ועל-כן כאיום על המבנה החברתי, נדחקו אל השוליים, ודחיקה זו, כך אציע, היא אשר הובילה אותם להתאגד יחדיו, לכדי קהילה אחת, המובחנת מקהילות אחרות מעצם הגדרתן העצמית של חברותיה.

בחלק הראשון של העבודה אעמוד על דמותה של ההיגרה, תוך שימוש בהגדרה כללית, אשר תאוגר בהמשך. אחפש מאפיינים אשר באמצעותם ניתן לאפיין את חברות הקהילה ואעמוד על פרקטיקות ייחודיות עבורן. בחלק השני, אבקש למצוא זהות משותפת, מתוך בחינה של מיתוסים מהם שואבות ההיגרות את שורשיהן ואת הלגיטימציה שלהן בתוך החברה. בחלק השלישי, אעמוד על קטגוריות של מין, מגדר, דת ומעמד חברתי, ואדגים כיצד כל אחת מבין קטגוריות אלו קורסת, כאשר מבקשים לזהות באמצעותן את חברות הקהילה. לבסוף, בחלק הרביעי, אבקש להציע תזה, המתבססת על עבודתם של ויקטור טרנר ומרי דגלס, הבאה לספק הסבר לנסיבות התגבשותה של קהילת ההיגרות, הנובעות מן האופי בו אנומליות וישויות לימינאליות נתפשות בתוך מערכות חברתיות בכלל, ובמערכת החברתית ההודית, בפרט.

מהי היג'רה?

דמותה של ההיג'רה בהודו מתאפיינת באי-בהירות וערפול, המקשים לקטלגה בהתאם לקטגוריות ברורות וחד-משמעיות. אי-בהירות זו מבליטה מימד לימינאלי, המקיף אספקטים רבים בהווייתה, ומשפיע על המקום אותו היא תופסת בתוך המערכת החברתית ההודית. על מנת להבין את המימד הלימינאלי הזה, יש להבין תחילה מי הן ההיג'רות וכיצד ניתן, או ליתר דיוק, כיצד לא ניתן, לאפיין אותן בהתאם להגדרות חד-משמעיות.

כהגדרה כללית בלבד, ניתן לראות את ההיג'רות כקהילה, אשר הפרטים המכוננים אותה הינם זכרים מבחינה ביולוגית, הלובשים בגדי נשים ומאמצים לעצמם סממנים נשיים וזהות מגדרית מעורפלת, אשר אינה נופלת לתוך החלוקה הבינארית של זכר/נקבה. מספרן המדויק של ההיג'רות אינו ידוע, ועל-פי הערכות הוא נע בין 10,000 ל-2 מיליון פרטים, החיים יחדיו בקהילות, במיוחד בערי המטרופולין הגדולות של הודו.¹

Serena Nanda מזהה את ההיג'רות כ-"neither man nor woman", ובכך רואה אותן כמשתייכות ל"מגדר שלישי", החורג מן החלוקה הבינארית הרגילה ומאתגר אותה.² Jennifer Loh ביקרה את Nanda על הבחנה זו, בטענה כי תווית "המגדר השלישי" מבקשת לראות את אלו המסומנים על-ידיה בצורה הומוגנית, ובכך מתעלמת מן המגוון הרחב של הפרטים השונים הנופלים תחת הגדרה זו.³

ביקורת דומה מגיעה גם מ-Gayatri Reddy, הטוענת כי ההיג'רות אותן ראינה בעבודת השדה שלה, לא תמיד זיהו עצמן כ"מגדר שלישי" ופעמים רבות אימצו לעצמן סממנים תרבותיים נשיים, או כאלו המזוהים גם כנשיים וגם כגבריים, במקום לאפיין עצמן כלא-גבר ולא-אישה. Reddy מציעה שבכדי להבין את ההיג'רות, יש ללמוד את המגוון והשונות הקיימים בתוך קהילה זו, תוך בחינת אספקטים נוספים מעבר להגדרות של מגדר, כמו דת ומעמד, המשמעותיים גם כן לעיצוב זהותן העצמית.⁴

¹ Reddy, Gayatri. *With Respect to Sex: Negotiating Hijra Identity in South India*. Chicago and London: University of Chicago Press, 2005, 8

² Nanda, Serena. *Neither Man nor Woman: The Hijras of India*. 2nd ed. Belmont, CA: Wadsworth Publishing, 1999, 144

³ Loh, Jennifer. "'Borrowing' Religious Identifications: A Study of Religious Practices among the Hijras of India." *Polyvocia – The SOAS Journal of Graduate Research* 3 (2011): 52

⁴ Reddy, Gayatri, 32-33

מטענות אלו ניתן להבין, כי בעוד שקיימת הסכמה בנוגע לתפיסת ההיגרות כבעלות זהות מגדרית החורגת מן החלוקה הבינארית הרגילה, הסכמה כזו אינה קיימת בכל הנוגע לשאלת הזהות המגדרית תחתיה ניתן להכיל אותן, והאם בכלל קיימת זהות אחת כזו. הקושי באפיון נחשף ביתר שאת, כאשר בוחנים את מגוון ההגדרות השונות, אשר נקשרו אליהן בתוך שיח בעל טרמינולוגיה מערבית. הגדרות שונות אשר ניתנו להיגרות בתוך ספרות מחקר וספרות פופולארית, הנעות בין סריסים (eunuchs), טראנסווסטים, הומוסקסואלים, ביסקסואלים, הרמפרודיטים, אנדרוגנים, טרנסקסואלים, אימפוטנטים, טרנסגינדרים ועוד⁵, מבליטות את היעדרה של קטגוריה חד-משמעית באמצעותה ניתן לאפיין את ההיגרות בצורה הומוגנית, ומדגישות את השונות הרבה הקיימת בדמותן.

מבעד לשונות זו, מה שכן ניתן לראות כמאפיין את ההיגרות, הוא עצם הגדרתן העצמית. Anuja Agrawal מדגימה, באמצעות בחינה של מפקדי אוכלוסין בריטיים בהודו מסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, כיצד זיהו הבריטים את קהילת ההיגרות כאחת מבין מאות השבטים והקאסטות הקיימים בהודו. לאישוש טענתה, היא משתמשת בתוצאות מפקד שהתפרסמו ב-1885, אשר מטרתו הייתה יצירת רשימה של כל הקאסטות והשבטים, כפי שאלו נמסרו על-ידי התושבים עצמם. העובדה שההיגרות הופיעו ברשימה זו, מציעה Agrawal, מאששת, לפחות באופן חלקי, את העובדה שהן תפשו עצמן כקהילה נפרדת, בעלת זהות מובחנת⁶.

הגדרה עצמית זו נובעת, בין השאר, מהאופן בו הן רואות עצמן כשואבות מתוך מקורות משותפים ומהוות חלק מקהילה, אשר חברותיה מאמצות לעצמן סממנים ופרקטיקות ייחודיים. מבין סממנים אלו, אחד הבולטים ביותר הוא אימוץ של הופעה חיצונית נשית. Nanda מדגישה כי אף שלעתים היגרות נאלצות ללבוש בגדים גבריים, בעיקר כשהן עוסקות במקצוע שאינו תחום העיסוק המסורתי של הקהילה, לבוש נשי, דוגמת סארי או *salwar-kameez*, הוא מאפיין חיוני ומגדיר של ההיגרה⁷. גם שימוש בחזיות, ענידת תכשיטים נשיים ו-*bindi*, הארכת שיער ואימוץ שמות וגינונים נשיים, הם מן הסממנים המאפיינים את חברות הקהילה.

⁵ Tal, Vinay. "Not This, Not That: The Hijras of India and the Cultural Politics of Sexuality." *Social Text* 61 (1999): 119

⁶ Agrawal, Anuja. "Gendered Bodies: The Case of the 'Third Gender' in India." *Contributions to Indian Sociology* 31:2 (1997): 281

⁷ Nanda, Serena, 17

מאפיין נוסף של ההיגרות, לפחות באופן מסורתי, הוא הפרישות המינית. Vinay Tal מצביע על כך שאף שכיום ישנן היגרות המקיימות קשרים מיניים עם גברים ונאלצות לעסוק בזנות, הן מתעקשות לזהות עצמן כמקושרות, באופן מסורתי, לפרישות והיעדר תשוקה מינית⁸. טענה זו עולה גם אצל Nanda, בציטוט של היגרה מבוגרת, המשווה את ההיגרות לפרושים, *sannyasis*, כיוון שכמוהם, גם הן זונחות כל תשוקה מינית וחיי משפחה⁹.

Sandeep Bakshi מדגיש את האימפוטנציה כדרישה מקדימה להצטרפות לקהילה, ואת ניתוח ה-*nirvan* כהכרח בלתי נמנע להגשמה העצמית של ההיגרה¹⁰. ניתוח זה מסמל את הטראנספורמציה שיש לעבור בכדי להפוך להיגרה, והוא כולל כריתה ריטואלית של איבר המין הזכרי והאשכים, הניתנים כמנחה לאלה הפטרונית Bahuchara Mata. כריתה זו מתקיימת ללא הרדמה ומבוצעת על-ידי *dai ma*, היגרה אשר הוסמכה לתפקיד, כך מאמינים, על-ידי האלה¹¹. עם זאת, מדגישה Loh, אף שהאידיאל המיוחס להיגרות הוא של פרישות מינית מוחלטת, ניתוח ה-*nirvan* דורש קודם-לכן את ברכתה של האלה. דרישה זו מצביעה על כך שניתוח זה הוא אינו מנת-חלקה של כל מי שמבקשת להצטרף לקהילה, ולעתים מתבצע שנים לאחר ההצטרפות, אם בכלל¹².

האידיאל של פרישות גופנית מוחלטת, המתממש לאחר ניתוח ה-*nirvan*, הוא גם הבסיס לכוחות המיוחסים להיגרות ולעיסוקן המסורתי. אובדן זרע מרמז, בתפיסה ההודית, על אובדן כוח חיים חיוני, בעוד שפרישות חומרית ומינית נקשרת, בתפיסה זו, לכוח נשגב¹³. בכך, פרישותן של ההיגרות מתקשרת לפרישותם של ה-*sannyasis*, הצוברים בגופם את ה-*tapas*, החום הפנימי, הנתפס כבעל איכויות בוראות ומקודשות.

התפישה הרואה את ההיגרה כבעלת כוחות מיוחדים, מסייעת לחדד את ההבנה בנוגע למיקומה ותפקידה בתוך החברה ההודית. אף שכיום הן נאלצות לעסוק גם בתחומים נוספים, ההיגרות מתפרנסות, באופן מסורתי, מתפקיד אותו הן ממלאות בשניים מן האירועים

⁸ Tal, Vinay, 124

⁹ Nanda, Serena, 16

¹⁰ Bakshi, Sandeep. "A Comparative Analysis of Hijras and Drag Queens: The Subversive Possibilities and Limits of Parading Effeminacy and Negotiating Masculinity." *Journal of Homosexuality* 46:3-4 (2004): 214

¹¹ Loh, Jennifer, 58

¹² Ibid. 57

¹³ Ibid. 56

המשמעותיים ביותר בחיי ההודים - נישואין ולידת בן-זכר. לאירועים אלו הן מגיעות ללא הזמנה, מבצעות מופע קצר הכולל ריקוד ושירה ובתמורה דורשות תשלום. כיוון שהן נתפשות כמי שיכולות לברך בפוריות, אך בד בבד גם להטיל קללת עקרות, נאלץ הזוג לשלם להן בעין יפה¹⁴. Bakshi מצביע על מרכזיותו של תפקיד ההיגרות בטקסים אלו ועל הגיבוי לו הן זוכות, מתוקף מנהגים דתיים וחברתיים. הוא טוען שאף שנוכחותה נתפשת כבלתי רצויה, ואף כמאיימת, כמעט כל חתונה וטקס לידה הינדואי מלווים בנוכחותה של היגרה אחת לפחות. יתרה מכך, לעתים, כאשר נוכחותה של היגרה נעדרת מן הטקס, זוגות צעירים יוצאים לחפש את ברכתה, באזורים הידועים ככאלו בהם ניתן למצוא קהילה של היגרות¹⁵. כלומר, דמות ההיגרה זוכה לייחס אמביוולנטי, מתוך היותה נתפשת כגורם מאיים ובלתי רצוי, אך גם חיוני ובעל כוחות מקודשים.

Tal מצביע על מימד מיוחד בתפקידה המסורתית של ההיגרה. הוא רואה אותה כלוקחת חלק מרכזי בשני הטקסים, אשר אותם היא יכולה לחוות רק בעקיפין, מבלי למלא בהם את התפקיד המרכזי באופן פעיל, בשל פרישותה. היות ההיגרה פרושה ונעדרת את היכולת להביא צאצאים, הוא המעניק לה, באופן כמעט פרדוקסאלי, את הכוח להעניק פוריות לאחרים. ה"היעדר" המאפיין את דמותה של ההיגרה, הופך אותה לבעלת עוצמה דווקא בתחומים בהם "היעדר" זה אמור להגביל אותה¹⁶.

נקודה זו היא משמעותית, אך אני שואף לפתח אותה הלאה. המקום המיוחס להיגרה בחברה, כך אטען, לא נובע מתוך חוסר ספציפי, כפי שמציע Tal, אלא מתוך אמביוולנטיות ואי-בהירות, המקיפה את ההיגרה בכל הווייתה. הקטגוריה המגדרית היא אמנם משמעותית, אך כפי שכבר הציעה Reddy, זוהי רק אחת מבין קטגוריות רבות, אשר אין להתעלם מהן, כשמבקשים להבין את המגוון הרחב הנוגע להיגרות. על כן, אבקש לבחון תחילה אספקטים נוספים הנוגעים להיגרות, בכדי להצביע על אי-הבהירות המאפיינת אותן. מתוך כך, אבקש לברר את הנסיבות אשר הובילו להתאגדותן יחד, לכדי קהילה, ולהציע כי התאגדות זו נבעה מדחיקתן של חברות הקהילה אל שולי החברה, בשל הלימינאליות המאפיינת אותן.

¹⁴ Tal, Vinay, 123

¹⁵ Bakshi, Sandeep, 216

¹⁶ Tal, Vinay, 123-124

שורשיה המיתולוגיים של דמות ההיג'רה

בכדי לגבש הבנה בנוגע לתפקידה ומקומה של קהילת ההיג'רות בתוך המערכת החברתית בהודו, ראוי יהיה לחפש אחר מאפיין המבחין ומייחד קהילה זו. כאמור, ייתכן וזיהוי מאפיין הומוגני שכזה, בתוך המגוון השורר כיום, אינו אפשרי, אך התחקות אחר שורשיה של הקהילה, עשויה לשפוך מעט אור על האופן בו הקהילה תופסת את עצמה כקבוצה, המובחנת מקהילות אחרות בחברה ההודית.

Bakshi מצביע על הקושי בהתחקות אחר גנאלוגיה עקבית של קהילת ההיג'רות, בעיקר בשל העובדה שהן אינן מעמידות צאצאים ביולוגיים¹⁷. חברות הקהילה מגיעות ממגוון של קהילות וקאסטות שונות, באחד המקרים הבודדים הקיימים כיום של מוביליות חברתית בתוך מערכת הקאסטות הנוקשה, אשר אדון בו ביתר תשומת-לב בהמשך. אני נוטה להסכים עם גישתו המתודולוגית של Bakshi, המציעה התחקות אחר מקורותיה המיתולוגיים של קהילה זו, לשם הבנתה. כיוון שהגדרתן העצמית של ההיג'רות, החיונית להבנת זהותן, נובעת מהאופן בו הן רואות עצמן כקהילה היונקת מתוך מקורות משותפים, ניתן לבחון, באמצעות מקורות אלו, את האופן בו הקהילה תופשת את שורשיה ואת הלגיטימציה שלה¹⁸.

ההיג'רות רואות את שורשיהן נעוצים בראשית ההינדואיזם, מן התקופה של ראמה והראמאייאנה. מסופר כי כאשר יצא ראמה לגלות יחד עם אשתו סיטא ואחיו לאקשמאנה, ליוו אותו נתיניו עד לגדת הנהר. אז, מספרות ההיג'רות, פנה ראמה לאנשיו ואמר להם: "גברים ונשים, שובו הביתה לבצע את מטלותיכם". כעבור ארבע-עשרה שנים, כאשר שב ראמה לממלכתו, הוא מצא קבוצת אנשים מתגודדת באותו המקום. ההסבר שניתן לו הוא כי אלו אינם גברים ואינן נשים, ולכן ראו עצמם פטורים מהוראתו. על דבקות זו, זכתה הקבוצה בברכתו של ראמה.

אף שהמיתוס מופיע כך במספר מקורות, בין היתר אצל Nanda¹⁹ ו-Wendy Doniger²⁰,

מדגיש Tal כי לראמאייאנה מאות גרסאות שונות, וכי סיפור זה אינו מופיע בגרסאות המרכזיות, כמו אלו של Valmiki או Tulsidas²¹. ניתן להניח שסיפור זה לקוח מתוך גרסה מקומית של האפוס, השייכת לקהילת ההיג'רות עצמה. עם זאת, כיוון שהמטרה היא הבנה של האופן בו

¹⁷ Bakshi, Sandeep, 214

¹⁸ Reddy, Gayatri, 91

¹⁹ Nanda, Serena, 13

²⁰ Doniger, Wendy. *Splitting the difference: Gender and Myth in Ancient Greece and India*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1999, 279

²¹ Tal, Vinay, 136n17

הקהילה רואה את זהותה העצמית המובחנת, מיתוס זה בהחלט משקף את האופן בו קהילה זו תופשת את הלגיטימציה לקיומה בחברה.

במיתוס נוסף, בו מובא אחד מבין סיפורי הבריאה ההינדואיים הרבים, ניתן להבחין בהזדהותן של ההיגורות עם האל שיווה. מסופר ששיווה נתבקש על-ידי בראהמה ווישנו לברוא את העולם. בכדי לצבור את ה-*tapas* המספיק לכך, נכנס שיווה למים ונותר שם אלף שנים. לאחר שהתייאש בראהמה מן ההמתנה, השתכנע וברא בעצמו את היצורים החיים. לבסוף, כאשר יצא שיווה מן המים וראה שהעולם כבר נברא, תלש את הפאלוס שלו והשליך אותו ארצה, באומרו כי מאחר והחיים כבר נבראו, אין לו עוד שימוש בו²².

ההיגורות מזהות קשר ברור בין מיתוס זה לבין ניתוח ה-*nirvan* ובין לבין שיווה. יתר-על-כן, הפאלוס של שיווה, אשר הושלך לאדמה, הפיץ פריון ברחבי הארץ, המתבטא כיום בפולחן ה-*siva-lingam*. ניתן לזהות כאן קווים המקשרים בין אובדן אברי הרבייה לבין רכישת כוח הנוגע לפריון, המשותפים לשיווה ולהיגורות, ומעניקים את הלגיטימציה של האחרונות לטקס הסירוס הריטואלי, כמו גם לכוחותיהן, המבטיחים ברכה או קללה לזוגות צעירים ולתינוקות זכרים.

מיתוס נוסף, המהווה גם הוא מעין צ'רטר לקהילת ההיגורות וה-*nirvan*, מספר על האלה Bahuchara Mata, אשר התחתנה עם נסיך שלא רצה בכך, אולם אולץ על-ידי הוריו לעשות זאת. לאחר החתונה, הנסיך לא מימש את הנישואין והיה נוהג להיעלם כל ערב ולשוב רק עם שחר. ערב אחד עקבה אחרי האלה ומצאה אותו ביער, מתנהג כהיגרה. כשהתעמתה איתו, התוודה בפניה שאין לו רצון באישה ובילדים, וכי הוא לא-גבר ולא-אישה. האלה, חשה פגועה וזועמת, הכריזה כי הוא הרס את חייה, ולכן חייו יהרסו גם כן. הוא ואחרים כמותו יאלצו לבצע *nirvan* בכדי להיוולד מחדש. עם זאת, נאמר כי מי שיבצע את הריטואל, כאשר הוא יקרא לאלה, היא תופיע בפניו²³. בכך מתקבל הסבר לעצם היותה פטרונית של קהילה זו.

מיתוסים אלו אכן משקפים דמויות, המזוהות עם האופן בו רבים מבינים את ההיגורות של ימינו. דמויות שהן לא-גבר ולא-אישה, שיווה שכורת לעצמו את הפאלוס או נסיך שעובר ניתוח *nirvan*, הולמים את התיאורים השואפים לצייר את דמות ההיגרה באופן הומוגני, כפי שמופיע אצל Nanda. עם זאת, מיתוסים נוספים איתן מזדהות ההיגורות, מעידים על כך שהתמונה מורכבת יותר וכי גם כאן השונות היא רבה.

²² Ibid. 124

²³ Doniger, Wendy, 278

דוגמא לכך היא הזדהותן של ההיגרות עם Ardhanariswar, שיווה שחציו-גבר וחציו-אישה, אשר ייתכן ונקשר לדמות אנדרוגנית או הרמפרודיט. Bakshi מעיד שעבור היגרות רבות, האיכות של היות חציו-גבר וחציו-אישה, היא מקור כוחן²⁴. זו נקודה מעניינת, המעלה את האפשרות כי לא כל ההיגרות רואות עצמן כמי שאינו-גבר ואינו-אישה, ובכך מהוות "מגדר שלישי" אשר כוחן מגיע מעצם פרישותן. ייתכן כי חלקן רואות עצמן לאו-דווקא כנעדרות את שני הקטבים, עובדה המהווה אלטרנטיבה להפכים הבינאריים, אלא כמכילות בתוכן את שני הקטבים באופן שווה, ודווקא הכלה זו של שני ההפכים, היא מקור כוחן.

שני מיתוסים נוספים הנקשרים להיגרות, במרכזם עומד קרישנה, עוסקים בהחלפת הזהות המינית. באחד המיתוסים, Aravan הלוחם, בנו של קרישנה, מסכים להקריב את עצמו למען משפחתו, אך רק לאחר שיישא אישה. כיוון שאף אישה לא מסכימה להתחתן רק בכדי להתאלמן, הפך עצמו קרישנה לאישה והתחתן איתו. לאחר מותו של Aravan, הפך קרישנה חזרה לגבר. במיתוס השני, קרישנה לוקח על עצמו צורה של אישה יפה, בכדי לחסל את השד Araka, אשר כוחו מגיע מתוך היותו טהור, כיוון שמעולם לא התבונן באישה. לאחר שינוי הצורה, קרישנה מתחתן עם השד, נלחם והורג אותו ומקבל חזרה את צורתו הגברית²⁵.

שני מיתוסים אלו, המזוהים עם ההיגרות, עוסקים בנוזלות מינית, אך לא מתארים זהות מינית או מגדרית אחת מעורפלת, אלא טרנספורמציה דו-כיוונית, מגבר (שלם) לאישה (שלמה) וחזרה. הדו-כיווניות הזו היא משמעותית, שכן עולה ממנה שלא מדובר פה בשינוי חד-פעמי, כפי שמתרחש במקרה של ההיגרה המבצעת *nirvan*, כי אם בשינוי החוזר כמה פעמים. ייתכן שהמיתוס מתייחס לדמויות בעלות מגדריות כפולה, הרואות עצמן לעתים כגבר ולעתים כאישה, ומאמצות לעצמן סממנים המאפיינים כל אחד מן המגדרים, בהתאם לדמות איתה הן מזדהות באותו הרגע. בכך, חורגים סיפורים אלו מן התיאורים המופיעים במיתוסים הקודמים, כמו גם מן הניסיונות להבניית זהותן של ההיגרות באופן הומוגני כ"מגדר שלישי", ומבטאים מגוון רחב בהרבה של זהויות שונות.

מיתוסים אלו ונוספים, כמו המיתוס על Ila, Sikhandin וגם Arjuna²⁶, נקשרים עם דמותה של ההיגרה ומזוהים על-ידה כשורשי הקהילה ומקורות הלגיטימציה שלה. עם זאת,

²⁴ Bakshi, Sandeep, 214

²⁵ Doniger, Wendy, 265-266

²⁶ Reddy, Gayatri, 239-240n4

מיתוסים אלו משקפים מגוון רחב של זהויות מגדריות ומיניות, הנעות בין דמויות שחציין-גבר וחציין-אישה, דרך שינויי-צורה, החלפת מין חודשית וסריסות בארמון ועד לגברים העוברים כריתת איבר-מין טקסית, *nirvan*, המזוהים יותר מכל עם ההיג'רות של ימינו, כפי שאתנוגראפים ואנתרופולוגים דוגמת Nanda מתארים אותן.

מגוון זה של מיתוסים מעיד, כפי שאני רואה זאת, על כך ששורשיה של קהילת ההיג'רות אינם נעוצים בקבוצת פרטים הומוגנית, בעלת מאפיין משותף, אשר הבחין אותם מייתר החברה וייחד אותם כקהילה. קהילה זו צמחה מתוך מגוון רחב של זהויות מגדריות ומיניות אשר אינן נופלות לחלוקה הבינארית הרגילה, ואליהן היא רואה עצמה מקושרת, באמצעות המיתוסים השונים, המעניקים לה לגיטימציה.

הקושי בקטלוג חד-משמעי של זהויות אלו, העמיד את הפרטים השונים במצב לימינאלי אשר חרג מן הקטגוריות הרגילות ואילץ אותם לזהות עצמם תחת קטגוריה חדשה, נפרדת, במצב אשר אפשר להם לחיות כמעייין קומיוניטס טרנרי²⁷, במצב בו האבחנות ביניהם מתמוססות, ואשר נמצא לא לגמרי מחוץ לחברה, אם כי גם לא לחלוטין בתוכה.

בחלק הבא אבקש לעמוד על הלימינאליות הזו, כפי שבאה לידי ביטוי בניסיון לאפיין את דמות ההיג'רה, תוך הדגשת אספקטים נוספים בדמותה, כאלו שאינם מתיישבים לחלוטין בתוך קטגוריות ספציפיות, אלא נותרים תמיד במצב של בין לבין. הבנה זו תאפשר לבחון את התזה שלי, המבקשת להסביר את נסיבות צמיחתה של קהילת ההיג'רות והבנייתה כקטגוריה נפרדת, בראי עבודתם של ויקטור טרנר ומרי דגלס.

הלימינאליות בדמותה של ההיג'רה

מן הניסיון לאפיין את דמותה של ההיג'רה, עולה תמונה מעורפלת למדי. קטגוריות של מין ומגדר, אשר נראות במבט ראשון כנקודת פתיחה נוחה לאפיון של ההיג'רות, כמו גם הניסיון לאפיין באמצעות המיתוסים מהם הן שואבות את שורשיהן, אינם מספקים תשובה אחידה ואינם מאפשרים לזהות את קהילת ההיג'רות בצורה הומוגנית. נראה כי השאיפה לקטלג את ההיג'רות בתוך קטגוריות ברורות, אשר יספקו אפיון אחיד לדמותן, דווקא מובילה להרחבה של המגוון, במקום לצמצומו.

²⁷ טרנר, ויקטור. התהליך הטקסי: מבנה ואנטי-מבנה. מהדורה מחודשת. עריכה אנדרה לוי. תרגום נעם רחמילביץ'. תל אביב: רסלינג, 2009, 127-128.

מבחינה מגדרית, ראינו כי אין קטגוריה אחת ברורה, המכילה בתוכה את מגוון הזהויות השונות הקיימות בקהילת ההיגרות. Nanda ראתה את ההיגרה כמי שאינו-גבר ואינו-אישה, אלא מצוי בקטגוריה נפרדת, כ"מגדר שלישי"²⁸. Reddy דווקא הדגישה את המגוון בקהילה, בכך שישנן היגרות עם נטייה מובהקת יותר לכיוון הנשי, או לשילוב של שני המגדרים יחדיו²⁹. Tal טוען כי הן מנכסות לעצמן תכונות נשיות, אך בד בבד התנהגותן נתפסת באופן מובהק ככזו שאיננה נשית. כדוגמא, הוא מונה את ריקודיהן הגסים באירועים, כמו גם שוטטות במרחבים ציבוריים, הנתפשת, במרחב ההודי, כפעולה ממוגדרת³⁰.

מגוון רחב קיים גם בתיאוריה הפיזיים של ההיגרה. ישנם תיאורים המסווגים את ההיגרות כהרמפרודיטים או אנדרוגנים, כלומר, דו-מיניים מלידה. תיאורים נוספים רואים אותן כגברים בעלי פגם מולד אחר. יש שרואים אותן כגברים אימפוטנטים, מעוקרים או מסורסים³¹. קיימות אף עדויות לגברים "נורמאליים" מבחינה פיזית, אשר הפכו להיגרות³². יתרה מזאת, מעבר למגוון רחב זה של תיאורים פיזיים, המציגים גברים אשר הפכו להיגרות, קיימות עדויות, אם כי מעטות, המתבססות על מפקד אוכלוסין בריטי מ-1891, המעידות גם על קיומן של מי שנולדו כנשים מבחינה ביולוגית, כחלק מקהילת ההיגרות³³. עם זאת, Agrawal מדגישה כי אלו עדויות שיש להתייחס אליהן בעירבון מוגבל, ומציעה את האפשרות כי מדובר פה בהבנה שגויה של הבריטים, הנובעת מתוך חלוקת תפקידים נשיים וגבריים בתוך הקהילה עצמה, ולא דווקא מתוך הבדלים ביולוגיים ממשיים בין היגרות נשיות לגבריות.

גם מבחינה דתית, לא ניתן לאפיין את ההיגרה כמשויכת לקטגוריה חד-משמעית. במאמרה, בוחנת Loh את האופן בו מסגלות לעצמן ההיגרות פרקטיקה סינקרטית, המאגדת בתוכה השפעות הינדואיות ומוסלמיות גם יחד. בעבודתה היא מתארת היגרות אשר הגיעו מרקע הינדואי, החיות בקהילה לצד היגרות שהגיעו מרקע מוסלמי. היא מדגימה כיצד הן מבצעות פרקטיקות המזוהות עם ההינדואיזם, כמו פולחן האלה Bahuchara Mata ואידיאל הפרישות³⁴,

²⁸ Nanda, Serena, 144

²⁹ Reddy, Gayatri, 32

³⁰ Tal, Vinay, 129

³¹ Agrawal, Anuja, 283-284

³² Ibid. 285

³³ Ibid. 282

³⁴ Loh, Jennifer, 55-56

לצד פרקטיקות מוסלמיות, כמו תפילות ה-*namaz* ואכילת בשר *halal*³⁵. נוסף לאלו, ניתן לראות גם את השימוש בטרמינולוגיה בודהיסטית בכדי לתאר את הריטואל המשמעותי ביותר עבור ההיג'רות, ה-*nirvan*, כביטוי לסינקרטיזם דתי. אם כך, גם מבחינה דתית, נמצאות ההיג'רות במצב שאינו נופל לקטגוריה חד-משמעית, ומאמצות לעצמן סממנים השאולים ממגוון קטגוריות שונות, באופן אשר מאפשר להן, כפי שמציעה Loh, להדגיש את פרשנותן האישית, במטרה להבנות ולהעניק לגיטימציה לזהותן העצמית³⁶.

לבסוף, אחת הנקודות המייחדות את ההיג'רות יותר מכל, היא שאלת מוצאן של חברות הקהילה. המערכת החברתית ההינדואית מתאפיינת בקשיחות רבה. ניתן להבין זאת באמצעות טענתה של Agrawal לפיה, בהקשר ההודי, החשיבות הרבה ביותר מיוחסת למה שאדם נולד אתו, ולא למה שאדם רוכש³⁷. היחידות המרכיבות את המערכת החברתית ההינדואית, אשר כאן אתייחס אליהן בצורה גורפת, לשם הנוחות, כקאסטות, נחשבות לדבר אשר האדם נולד לתוכו ונותר בו כל חייו. אנתרופולוגים מתארים את הקאסטה כמה שנותן מושג של קהילתיות ומחבר יחדיו קבוצות של קרובי משפחה ושושלות³⁸. מערכת חברתית נוקשה זו אינה מאפשרת מוביליות, ועבור מי שנולד בקאסטה מסוימת, מצופה ממנו שיחיה את חייו בתוכה, יתחתן בתוכה ויעסוק במקצוע ההולם אותה.

עם זאת, נראה שמערכת נוקשה זו אינה מגבילה את קהילת ההיג'רות, אשר מטבע הדברים, חברותיה אינן נולדות לתוכה, אלא מגיעות אליה מקהילות אחרות. נטען כי אין הגבלה קסטאית בכל הנוגע לקהילה זו, וכי חיות בה יחדיו היג'רות בראהמיניות לצד דאליטים³⁹. זהו מצב חריג ביותר במערכת החברתית ההודית, השואפת לשמר את גבולותיה המוצקים. Nanda מציעה לראות את חברות קהילה זו כמי שזנחו את החברה ולכן, כמו פרושים אחרים, התעלו מעל למארג החובות החברתיות⁴⁰. Bayly מדברת על קיומן של קבוצות, כמו האסורים-במגע והשבטים, התופסות מקום מתחת, מחוץ, או במקביל למערכת הזו⁴¹. יש שמציעים לראות אותן כפסאודו-קאסטה. אולם, לדעתי, תשובות מהסוג הרואה את ההיג'רות כמצויות מחוץ למערכת החברתית,

³⁵ Ibid, 61-62

³⁶ Ibid. 54

³⁷ Agrawal, Anuja, 291

³⁸ Bayly, Susan. *Caste, Society, and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 9-10

³⁹ Loh, Jennifer, 64

⁴⁰ Nanda, Serena, 51

⁴¹ Bayly, Susan, 9

מתעלמות מתפקידן הטקסי, בתוך הקונטקסט ההינדואי של נישואין ולידה. בשל כך, גם שאלת מיקומה החברתי של הקהילה נותרת פתוחה, והלימינאליות אשר ליוותה את הקטגוריות השונות אשר נבחנו, ממשיכה להדהד גם באספקט זה.

המימד הלימינאלי בדמותה של ההיגירה מקיף את כל הווייתה. טשטוש הגבולות הרחב, המקיף אספקטים רבים בזהותה, הופך את דמותה לנזילה ולכזו אשר אינה נופלת תחת קטגוריות מוצקות של מגדר, דת וקאסטה. את שאלת מקומה של ההיגירה בתוך המערכת החברתית יש לבחון כעת, מתוך הלימינאליות הזו ובראי עבודותיהם של טרנר ודגלס, אשר עשויות לשפוך אור על הנסיבות אשר הובילו להתגבשותה של קהילת ההיגירות, כתוצר של האופן בו נתפשים הפרטים המכוננים אותה, בתוך החברה ההודית.

הלימינאליות כאיום על המבנה החברתי

בתוך החברה ההודית, זוכה קהילת ההיגירות למעמד אמביוולנטי. ההבניה של גוף ההיגירה כ"גבר מסורס" בקיצון אחד, וכ-*sanyasi* בקיצון השני, מובילה לתפישתה של ההיגירה באופן הנע על הספקטרום שבין הקדוש, דרך הביזאר ועד למקולל⁴². Bakshi מציע שהמשותף לשני הקצוות, בין אם זה המכבד את ההיגירה כ-*sanyasi*, או בין אם זה הדוחק אותה לשוליים כאנומליה נלעגת, הוא תפישתה כגורם מפחיד ומאיים⁴³.

בעבודתו נוגע טרנר, בין היתר, בשאלת הכוחות המיוחסים לאלו הנמצאים במצבים לימינאליים. הוא טוען, כי לעתים קרובות מיוחסות לתפקידים ולמצבים לימינאליים תכונות מאגיות, וכי מצבים אלו נתפשים כמסכנים וכמטמאים את אלו אשר אינם נופלים לתוך ההקשר הלימינאלי הזה⁴⁴. בהקשר ההודי, טוענת Yasmin Nair כי הפחד מפני כוחותיהן של ההיגירות הוא כה גדול, עד כי כאשר הן נעות בקבוצות, עצם הופעתן מזכה אותן בפריווילגיות שונות. עם זאת, אותו הפחד בדיוק, הוא אשר מעמיד את ההיגירה אשר מעזה לנוע לבדה, כמטרה להתנכלויות ולאלומות פיזיות⁴⁵.

טרנר מציע כי המצב הלימינאלי מתאפיין באנטי-מבנה. אנטי-מבנה זה, המנוגד למבנה החברתי, הוא הנתפש כחורג ממנו וכמאיים עליו. בשל כך, גילויים של אנטי-מבנה כזה, נתפשים

⁴² Bakshi, Sandeep, 220

⁴³ Ibid. Ibid.

⁴⁴ טרנר, ויקטור, 142

⁴⁵ Nair, Yasmin. "Spectacles of the Flesh: The Formation of Deviancy in Visual Culture." *PhD Dissertation*. West Lafayette: Purdue University, 2000, 116-117n2

בעיני אלו החרדים לגורלו של המבנה כ"מסוכנים ואנרכיים, ויש לגדרם בצווים, באיסורים ובתנאים"⁴⁶.

ההיגרות מגלמות בגופן איום של חריגה מן הגבולות המוכרים, זליגה בין קטגוריות ואובדן המקום והמבנה המוכרים. Geeta Patel מציעה כי דמותן עשויה לגלם פחד מפני אובדן הבית, המעמד והמשפחה⁴⁷. קטגוריות אלו, אשר המערכת הקסטאית שואפת לשמר בצורה סטטית, קורסות בפתאומיות אל מול דמותן הלימינאלית.

טרנר מתייחס גם לעבודתה של דגלס, המשתמשת במושגים של "לכלוך" ו"טומאה", בהקשרם החברתי. עבורה, הגדרות של לכלוך וטומאה במובנם הקמאי, אינן נוגעות לשאלות של היגינה, כי אם לדברים אשר אינם נמצאים במקומם הראוי. לדידה, סידור וסיווג שיטתיים, בהכרח מוליכים מתוכם את הלכלוך, כתוצר לוואי בלתי רצוי⁴⁸. קטגוריות של מין, מגדר, דת וקאסטה, מבקשות ליצר מבנים ברורים ויציבים, אך ישויות לימינאליות אשר אינן נופלות לתוך קטגוריות ברורות, משולות לכלוך, המטמא את המבנים החברתיים ומאיים על המערכת החברתית כולה.

דגלס מציעה כי מה שאינו ניתן לקטלוג באופן חד-משמעי, נתפש בעיני החברה כגורם מסכן ומטמא. היא בוחנת שורה של אמונות הנוגעות לאנשים במצבים שוליים, כאלו שנותרו מחוץ לדפוסי החברה ואשר מעמדם אינו ברור, ומדגימה כיצד פעמים רבות הם נתפשים כפגיעים וכמסוכנים גם יחד. אל מול ישויות שוליות כאלו, החברה רואה עצמה מחויבת להציב מגבלות, ככלי להתמודדות עם האיום ולריסונו⁴⁹.

אנדרוגנים, הרמפרודיטים, מסורסים, גברים הרואים עצמם כאישה בגוף של גבר, גברים נעדרי תשוקה מינית ושאר טיפוסים אשר אינם נופלים לקטגוריה ברורה, נראים בעיני החברה כאנומליה החורגת ממערכת הסיווג הרגילה ועשויים להיתפש כזיהום המאיים על המבנה. דגלס טוענת שאנומליות כאלו צצות בכל מערכת סיווג, וכי כל תרבות נאלצת להתמודד, בשלב כזה או אחר, עם תופעות אשר סותרות את הנחות היסוד שלה. עם זאת, מציעה דגלס כי לחברה ישנן כמה דרכים להתמודדות עם תופעות כאלו, בין היתר על-ידי התעלמות מהן, גינוי שלהן, או יצירת דפוי סיווג חדשים, אשר יוכלו להכיל גם אותן⁵⁰.

⁴⁶ טרנר, ויקטור, 142

⁴⁷ Patel, Geeta. "Home, Homo, Hybrid: Translating Gender." *College Literature*, 24:1 (1997): 133

⁴⁸ דגלס, מרי. *טוהר וסכנה: ניתוח של המושגים זיהום וטאבו*. עריכה אנדרה לוי. תרגום יעל סלע. תל אביב:

רסלינג, 2004, 61

⁴⁹ שם. 118-120

⁵⁰ שם. 64

במערכת ההודית, התמודדות עם איום זה עשויה להתאפיין, במילותיה של Kira Hall,⁵¹ ב"הדרה שיטתית" של הגורמים המאיימים⁵¹. בספרה, יוצרת לעתים Nanda את הרושם כי קהילת ההיגרות מהווה הוכחה לכך שהחברה ההינדואית, בניגוד לחברות המערביות, מבטאת סובלנות כלפי קטגוריות מגדריות מעורפלות וחשה בנוח עם קיומן בתוכה⁵². לדעתי, רושם זה הוא מוטעה ומטעה. אני רוצה להציע, כי קהילת ההיגרות התפתחה דווקא מתוך ה"הדרה השיטתית" של הפרטים המכוננים אותה. ייתכן שדווקא הדרה זו, המלווה בדחייתם על-ידי החברים, המשפחה וניתן להניח שגם הקהילה ממנה הגיעו⁵³, דחקה אותם אל השוליים של החברה, והובילה להתאגדותם יחד.

טרנר אומר כי "הקומיוניטס פורץ מבעד לבקיעי המבנה, בלימינאליות; מבעד לפאותיו, בשוליות; ומתחתיו, בנחיתות"⁵⁴. החברה ההודית שאפה להדיר מתוכה את האנומליה אשר אינה נופלת לקטגוריות ברורות ונחשבת כמאיימת, וזאת, בכדי לשמר את המבנה. דווקא בשל דחיקתם של הפרטים האנומאליים לשוליים החברתיים ומתוך ניסיונם להתמודד עם דחיקה זו, פרץ הקומיוניטס, ותוך מסמוס האבחנות המבדילות ביניהן – אבחנות של מגדר, דת וקאסטה – נוצר הדפוס החדש הנועד להכיל את האנומליה. דפוס זה התגבש בדמותה של קהילה, אשר שאלה פרקטיקות ורעיונות דתיים ממקורות שונים ומיזגה אותם יחדיו, תוך הבנייה של עבר משותף, מיתוסים מכוננים ופרקטיקות מקוריות, במטרה לעצב את זהותה האידיוסינקראטית⁵⁵, אשר כל ניסיון להגדירה בצורה הומוגנית ובתוך קטגוריות חד-משמעיות נכשל, ואשר אפיונה היחיד הוא באופן בו חברותיה מזהות עצמן, כ"היגרות".

⁵¹ Hall, Kira. "Go Suck Your Husband's Sugarcane!: Hijras and the Use of Sexual Insult." In Livia, Anna and Hall, Kira, eds. *Queerly Phrased: Language, Gender and Sexuality*, edited by Oxford: Oxford University Press, 1997, 431

⁵² Nanda, Serena, 20

⁵³ Ibid. 51

⁵⁴ טרנר, ויקטור, 164

⁵⁵ Loh, Jennifer, 63-64

סיכום

קהילת ההיגרות מהווה מזה זמן רב מוקד משיכה ועניין עבור עיניים מערביות. המגוון והחריגה מן הקטגוריות המוכרות, סיקרנו במיוחד את השלטון הקולוניאליסטי, אשר נודע כבעל תשוקה יתירה לארגון וקטלוג, בהתאם לקטגוריות ברורות ומובחנות. ניסיונותיהם של הבריטים להסביר ולקטלג את חברות הקהילה, הותירו מגוון רחב של תיאורים אוריינטאליסטיים, השואפים לספק למושאי חקירתם תשובות חד-משמעיות, אשר בפועל, כלל איני בטוח כי הן קיימות.

בכתיבת העבודה, שאפתי להימנע ככל הניתן מגישה זו, המבקשת לבצע הכללות באופן המזהה קהילות שלמות בצורה הומוגנית, והתעמקתי דווקא בשוני ובמגוון הרחב אשר שוררים בתוך הקהילה ומאפיינים אותה. מטבע הדברים, הימנעות מוחלטת מהכללות איננה אפשרית במחקר אקדמאי, אך אני מקווה שנקודת מוצא זו, המתמקדת במגוון, אפשרה לי להפיק תובנות משמעותיות בנוגע לנסיבות אשר הובילו להתפתחות הקהילה, כמו גם למקום אותו תופשת הקהילה, בתוך המערכת החברתית בהודו.

בעבודה זו ביקשתי לבחון את מאפייניה של קהילת ההיגרות, תוך ניסיון לזהות מהו הדבר המייחד ומבחין אותה כקהילה, ולהציע תזה בנוגע לנסיבות התגבשותה בצורה כזו. כנקודת פתיחה, ביקשתי לזהות מאפיינים המשותפים לחברות הקהילה. בתחילה פניתי לבחינת מאפיינים מגדריים ופיזיים. לאחר שניסיון זה לא צלח, ניגשתי לבחון את המיתוסים מהן שואבות ההיגרות את מקורותיהן, בניסיון לזהות איזושהי זהות משותפת, העומדת בבסיסם. לאחר שגם ניסיון זה לא הניב תוצאות, פניתי להתבונן בקהילה דווקא מתוך המגוון הרחב הקיים במאפייניה השונים. מתוך הקושי לזהות את הקטגוריות הברורות, פניתי לבחון את ההיגרות מתוך עמדתן הלימינאלית בחברה, בראי עבודתם של ויקטור טרנר ומרי דגלס.

לבסוף, הצעתי כי מעמדן המעורפל של חברות הקהילה השונות, הוא אשר הוביל לראייתן כגורם המאיים על מערכת הסיווג והקטגוריות המובחנות, אותן מבקשת החברה לשמר. עובדה זו הובילה להדרתן לשולי החברה, הדרה שמתוכה צמח הקומיוניטס אשר איחד אותן יחד, טשטש את ההבדלים ביניהן וגיבש אותן כקהילה מובחנת, בתוך המערכת החברתית בהודו.

בעיני, מתוך הקשר זה, ראוי יהיה לבחון גם במחקר עתידי את השפעת השלטון הקולוניאליסטי וחיבתו לארגון וקטלוג, על קהילת ההיגרות ומקומה בחברה. הייתי רוצה להציע תזה, לפיה התהוותה של קהילת ההיגרות, תחילה כקומיוניטס ולבסוף כקהילה של ממש, התרחשה סביב תקופה זו, כתוצר של ניסיונות הקטלוג אשר אפיינו את המפְקְדִים הבריטיים

ואשר הובילו להקשחה של קטגוריות בכלל, וקטגוריות חברתיות בפרט, בתת-היבשת ההודית. מחקר שכזה, ככל שהדבר יתאפשר, עשוי לשפוך אור נוסף על האופן בו התפתחה קהילת ההיגרות בתת-היבשת, כמו גם על אופן הבנייתה של המערכת החברתית כולה.

- דגלס, מרי. *טוהר וסכנה: ניתוח של המושגים זיהום וטאבו*. עריכה אנדרה לוי. תרגום יעל סלע. תל אביב: רסלינג, 2004
- טרנר, ויקטור. *התהליך הטקסי: מבנה ואנטי-מבנה*. מהדורה מחודשת. עריכה אנדרה לוי. תרגום נעם רחמילביץ'. תל אביב: רסלינג, 2009
- Agrawal, Anuja. "Gendered Bodies: The Case of the 'Third Gender' in India." *Contributions to Indian Sociology* 31:2 (1997): 273-297
- Bakshi, Sandeep. "A Comparative Analysis of Hijras and Drag Queens: The Subversive Possibilities and Limits of Parading Effeminacy and Negotiating Masculinity." *Journal of Homosexuality* 46:3-4 (2004): 211-223
- Bayly, Susan. *Caste, Society, and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999
- Doniger, Wendy. *Splitting the difference: Gender and Myth in Ancient Greece and India*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1999
- Hall, Kira. "Go Suck Your Husband's Sugarcane!: Hijras and the Use of Sexual Insult." In Livia, Anna and Hall, Kira, eds. *Queerly Phrased: Language, Gender and Sexuality*, edited by Oxford: Oxford University Press, 1997, 430-460
- Loh, Jennifer. "'Borrowing' Religious Identifications: A Study of Religious Practices among the Hijras of India." *Polyvocia – The SOAS Journal of Graduate Research* 3 (2011): 50-67
- Nair, Yasmin. "Spectacles of the Flesh: The Formation of Deviancy in Visual Culture." *PhD Dissertation*. West Lafayette: Purdue University, 2000
- Nanda, Serena. *Neither Man nor Woman: The Hijras of India*. 2nd ed. Belmont, CA: Wadsworth Publishing, 1999
- Patel, Geeta. "Home, Homo, Hybrid: Translating Gender." *College Literature*, 24:1 (1997): 133-150
- Reddy, Gayatri. *With Respect to Sex: Negotiating Hijra Identity in South India*. Chicago and London: University of Chicago Press, 2005
- Tal, Vinay. "Not This, Not That: The Hijras of India and the Cultural Politics of Sexuality." *Social Text* 61 (1999): 119-140